INGLIZ TILINI O‘QITISHDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYA TUSHUNCHASINING EVOLYUTSIYASI

Tajenova Gulzar Turdibayevna,
Ma’mun universiteti, Filologiya fakulteti,
G‘arb tillari va adabiyoti kafedrasi v.v.b dosenti,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD),
tajenovagulzar@gmail.com
https://orcid.org/0009-0008-8336-6126

Sultonova Sadoqat Shavkat qizi,
Ma’mun universiteti, Filologiya fakulteti,
G‘arb tillari va adabiyoti kafedrasi o‘qituvchisi
sultonovasadoqat779@gmail.com
https://orcid.org/0009-0004-7672-757X

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.19839207

Annotatsiya. *Mazkur maqolada ingliz tilini o‘qitish metodikasining markaziy tushunchalaridan biri bo‘lgan kommunikativ kompetensiyaning shakllanishi, nazariy asoslari va evolyutsiyasi keng qamrovda tahlil qilinadi. Tadqiqotda Dell Xayms, Noam Xomskiy, Maykl Keneyl va Merril Sveyn, Layl Baxman kabi olimlarning ilmiy qarashlari asosida ushbu tushunchaning rivojlanish bosqichlari ochib beriladi. Shuningdek, kommunikativ kompetensiyaning zamonaviy til o‘qitish tizimidagi, xususan CEFR asosidagi metodik yondashuvlardagi o‘rni ham tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, kommunikativ kompetensiya bugungi kunda ingliz tilini o‘qitishning asosiy maqsadi va metodik negiziga aylangan.*

Kalit so‘zlar: *kommunikativ kompetensiya, til o‘qitish metodikasi, kommunikativ yondashuv, til ko‘nikmalari, interaktiv metodlar, lingvistik kompetensiya, pragmatik kompetensiya, sotsiolingvistik kompetensiya, til o‘rganish jarayoni, ingliz tili ta’limi.*

Abstract. *This article provides a comprehensive analysis of the formation, theoretical foundations, and evolution of communicative competence, which is one of the central concepts in English language teaching methodology. The study explores the developmental stages of this concept based on the scholarly perspectives of Dell Hymes, Noam Chomsky, Michael Canale and Merrill Swain, as well as Lyle Bachman. Furthermore, the role of communicative competence in contemporary language teaching systems, particularly within methodologies based on the Common European Framework of Reference for Languages, is also examined. The findings of the research indicate that communicative competence has become the primary goal and methodological foundation of modern English language teaching.*

Keywords: *communicative competence, language teaching methodology, communicative approach, language skills, interactive methods, linguistic competence, pragmatic competence, sociolinguistic competence, language learning process, English language education.*

Аннотация. *В данной статье подробно рассматривается эволюция понятия коммуникативной компетенции в методике преподавания английского языка. Анализируются научные взгляды Дэлла Хаймса, Ноама Хомского, Майкла Канейла и Меррилл Суэйн, Лайла Бахмана. Также раскрывается роль коммуникативной компетенции в современных образовательных подходах, включая CEFR. Результаты исследования*

показывают, что коммуникативная компетенция является основной целью обучения иностранному языку.

Ключевые слова: *коммуникативная компетенция, методика преподавания языка, коммуникативный подход, языковые навыки, интерактивные методы, лингвистическая компетенция, прагматическая компетенция, социолингвистическая компетенция, процесс изучения языка, обучение английскому языку.*

Kirish. Ingliz tilini o‘qitish metodikasi tarixida kommunikativ kompetensiya tushunchasi muhim burilish yasagan nazariy asoslardan biri hisoblanadi. XX asrning o‘rtalarigacha til o‘qitish asosan grammatik va strukturaviy yondashuvlarga asoslangan bo‘lib, til bilimlari ko‘proq qoidalar va shakllarni yodlash orqali shakllantirilgan. Biroq, bu yondashuv o‘quvchilarning real hayotdagi kommunikativ ehtiyojlarini qondira olmas edi.

Amerikalik tilshunos Noam Xomskiy lingvistik kompetensiya tushunchasini ilgari surib, til tushunchasini grammatik tizim sifatida talqin etdi (Xomskiy, Aspects of the Theory of Syntax (Sintaksis nazariyasining jihatlari), MIT Press, 1965, p. 4–15). Biroq, ushbu yondashuv tilning ijtimoiy funksiyalarini yetarli darajada qamrab olmadi. Shu sababli, Dell Xayms kommunikativ kompetensiya tushunchasini kiritib, tilni faqat grammatik tizim emas, balki ijtimoiy muloqot vositasi sifatida ko‘rdi (Xayms, On Communicative Competence (Kommunikativ kompetensiya haqida), 1972, p. 269–293). Unga ko‘ra, tilni bilish – bu uni qayerda, qachon va qanday ishlatishni bilish bilan chambarchas bog‘liq. Keyinchalik Maykl Keneyl va Merril Sveyn kommunikativ kompetensiyani to‘rt asosiy komponentga ajratgan modelni ishlab chiqdilar (Keneyl va Sveyn, Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing (Ikkinchi tilni o‘qitish va baholashda kommunikativ yondashuvlarning nazariy asoslari), Applied Linguistics, 1980, p. 1–47):

- grammatik kompetensiya
- sotsiolingvistik kompetensiya
- diskurs kompetensiya
- strategik kompetensiya

Layl Baxman esa kommunikativ kompetensiyani yanada murakkab tizim sifatida talqin qilib, til kompetensiyasini amaliy foydalanish bilan bog‘ladi (Baxman, Fundamental Considerations in Language Testing (Tilni baholashning asosiy tamoyillari), Oxford University Press, 1990, p. 84–90).

Zamonaviy davrda Yevropa Kengashi tomonidan ishlab chiqilgan CEFR tizimi kommunikativ kompetensiyani til o‘qitishning asosiy mezoni sifatida belgilab berdi (Council of Europe, Common European Framework of Reference for Languages (Tillar uchun umumiy Yevropa kompetensiya mezoni), 2001, p. 13–20).

Metodologiya. Mazkur tadqiqot nazariy-tahliliy yondashuv asosida amalga oshirildi. Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi: ilmiy manbalarni tanlash va tizimli tahlil qilish; kommunikativ kompetensiya nazariyalarini solishtirish; tarixiy rivojlanish bosqichlarini aniqlash va umumlashtirish. Tadqiqotda empirik tajriba o‘tkazilmagan bo‘lib, asosiy e’tibor ilmiy adabiyotlarga qaratildi.

Natijalar va muhokama. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, kommunikativ kompetensiya tushunchasi bosqichma-bosqich rivojlangan va har bir bosqich ingliz tilini o‘qitish metodikasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan.

Birinchi bosqichda, ya’ni Xayms nazariyasida kommunikativ kompetensiya tilni ijtimoiy kontekstda to‘g‘ri qo‘llash qobiliyati sifatida talqin qilindi. Bu yondashuv tilni o‘rganishda faqat grammatikani emas, balki real muloqotni ham o‘rganish zarurligini asoslab berdi.

Ikkinchi bosqichda Keneyl va Sveyn modeli kommunikativ kompetensiyani tarkibiy qismlarga ajratib, uni amaliy metodikaga yaqinlashtirdi. Ushbu model asosida dars jarayonida turli kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan mashg‘ulotlar ishlab chiqila boshlandi. Masalan, rolli o‘yinlar (role-play), juftlik va guruh ishlari aynan sotsiolingvistik va strategik kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qiladi.

Uchinchi bosqichda Baxman modeli kommunikativ kompetensiyani yanada chuqurlashtirib, tilni bilish va uni qo‘llashni yagona tizim sifatida ko‘rsatdi. Bu yondashuv tilni o‘rganishda funksional va pragmatik jihatlarga katta e’tibor qaratdi. Zamonaviy bosqichda CEFR tizimi kommunikativ kompetensiyani quyidagi komponentlarga ajratadi: lingvistik kompetensiya; sotsiolingvistik kompetensiya; pragmatik kompetensiya Bu tizim til o‘rganishni real hayotdagi kommunikativ faoliyat bilan bog‘laydi. Masalan, o‘quvchilar faqat gap tuzishni emas, balki fikr bildirish, bahslashish, tushuntirish kabi kommunikativ vazifalarni bajarishni o‘rganadilar.

Muhokama natijalari shuni ko‘rsatadiki, kommunikativ kompetensiya:

- grammatik yondashuvdan kommunikativ yondashuvga o‘tishni ta’minladi
- ingliz tilini o‘qitishda interaktiv metodlarning paydo bo‘lishiga sabab bo‘ldi
- o‘quvchilarning real muloqotga tayyorligini oshirdi

Shuningdek, zamonaviy metodikada kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish uchun quyidagi integrativ model samarali hisoblanadi:

- input (tinglash va o‘qish)
- interaction (muloqot)
- output (gapirish va yozish)

Bu model o‘quvchilarning barcha til ko‘nikmalarini muvozanatli rivojlantirishga xizmat qiladi. Kommunikativ kompetensiyaning rivojlanishi nafaqat nazariy paradigma o‘zgarishiga, balki dars jarayonining strukturaviy qayta tashkil etilishiga ham olib kelgan. Xususan, an’anaviy “teacher-centered” (o‘qituvchi markazli) modeldan “learner-centered” (o‘quvchi markazli) modelga o‘tish aynan kommunikativ yondashuvning amaliy natijasi sifatida namoyon bo‘ladi. Bu jarayonda o‘quvchi passiv bilim oluvchi emas, balki faol kommunikator sifatida shakllanadi. Shuningdek, kommunikativ kompetensiya komponentlari o‘rtasidagi o‘zaro integratsiya ham muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, grammatik kompetensiya mustaqil holda emas, balki diskurs va pragmatik kompetensiya bilan birgalikda rivojlangandagina samarali natija beradi. Bu holat ayniqsa autentik materiallar (real hayotiy matnlar, audio va video resurslar) bilan ishlash jarayonida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, autentik materiallardan foydalanish o‘quvchilarning tilni kontekstual tushunish va moslashuvchan qo‘llash ko‘nikmalarini sezilarli darajada oshiradi (Savignon, Communicative Competence: Theory and Classroom Practice, McGraw-Hill, 1997, p. 45–52). Bundan tashqari, kommunikativ kompetensiyaning rivojlanishi baholash tizimiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatgan. An’anaviy testlar asosan grammatik bilimlarni tekshirgan bo‘lsa, zamonaviy baholash tizimlari (masalan, CEFR asosidagi baholash) o‘quvchining real kommunikativ vazifalarni bajara olish qobiliyatini aniqlashga qaratilgan. Bu esa baholashda performance-based assessment (faoliyatga asoslangan baholash) yondashuvining keng qo‘llanilishiga olib kelgan. Natijada, og‘zaki nutq, yozma ifoda, muhokama olib borish va fikrni asoslash kabi ko‘nikmalar asosiy mezonga aylangan. Yana bir muhim jihat shundaki, kommunikativ kompetensiya rivoji bilan bir qatorda madaniyatlararo kompetensiya (intercultural competence) ham til o‘qitishning ajralmas qismiga aylangan. Zamonaviy tadqiqotlar (Byram, Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence, Multilingual Matters, 1997, p. 70–89) shuni ko‘rsatadiki, tilni samarali qo‘llash uchun nafaqat lingvistik bilim, balki madaniy kontekstni tushunish ham zarur. Shu sababli, ingliz tilini o‘qitishda turli madaniy kontekstlarga oid materiallardan foydalanish o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini yanada boyitadi. Shuningdek, raqamli texnologiyalarning rivojlanishi kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda yangi imkoniyatlarni yaratdi. Onlayn platformalar, virtual muhitlar va sun’iy intellekt asosidagi ilovalar orqali o‘quvchilar real kommunikativ vaziyatlarga yaqin sharoitlarda mashq qilish imkoniga ega bo‘lmoqda. Bu esa “blended learning” (aralash ta’lim) va “digital communicative environment” (raqamli kommunikativ muhit) tushunchalarining metodikaga kirib kelishiga sabab bo‘ldi. Natijada,

kommunikativ kompetensiya nafaqat sinf doirasida, balki global raqamli muhitda ham rivojlanadigan ko‘nikmaga aylandi.

Umuman olganda, yuqoridagi tahlillar kommunikativ kompetensiyaning evolyutsiyasi quyidagi asosiy yo‘nalishlarda chuqurlashganini ko‘rsatadi:

- nazariy modeldan amaliy metodikaga integratsiya
- til ko‘nikmalarining o‘zaro bog‘liqligini kuchaytirish
- baholash tizimining kommunikativ vazifalarga moslashuvi
- madaniyatlararo va raqamli kompetensiyalar bilan integratsiya

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, kommunikativ kompetensiya tushunchasi ingliz tilini o‘qitish metodikasining rivojlanishida markaziy o‘rin egallaydi. Xomskiy tomonidan ilgari surilgan lingvistik kompetensiya tushunchasi tilni strukturaviy tizim sifatida talqin qilgan bo‘lsa, Xayms ushbu yondashuvni kengaytirib, tilning ijtimoiy va kommunikativ jihatlarini ochib berdi.

Keyingi bosqichlarda Keneyl va Sveyn hamda Baxman tomonidan ishlab chiqilgan modellar kommunikativ kompetensiyani yanada tizimli va amaliy jihatdan boyitdi. Bu esa ingliz tilini o‘qitish metodikasining tubdan o‘zgarishiga olib keldi.

Bugungi kunda kommunikativ kompetensiya:

- til o‘qitishning asosiy maqsadi
- o‘quvchilarni real hayotdagi muloqotga tayyorlash vositasi
- zamonaviy pedagogik yondashuvlarning asosiy tamoyili

hisoblanadi.

Shuningdek, kommunikativ kompetensiya asosida tashkil etilgan darslar o‘quvchilarning nafaqat til bilimlarini, balki ijtimoiy va madaniy kompetensiyalarini ham rivojlantiradi. Bu esa global kommunikatsiya sharoitida muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Xayms, Dell. On Communicative Competence (Kommunikativ kompetensiya haqida). 1972.
2. Xomskiy, Noam. Aspects of the Theory of Syntax (Sintaksis nazariyasining jihatlari). MIT Press, 1965.
3. Keneyl, Maykl; Sveyn, Merril. Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing (Ikkinchi tilni o‘qitish va baholashda kommunikativ yondashuvlarning nazariy asoslari). Applied Linguistics, 1980.
4. Keneyl, Maykl. From Communicative Competence to Communicative Language Pedagogy (Kommunikativ kompetensiyadan kommunikativ pedagogikaga). 1983.
5. Baxman, Layl. Fundamental Considerations in Language Testing (Tilni baholashning asosiy tamoyillari). Oxford University Press, 1990.
6. Yevropa Kengashi. Common European Framework of Reference for Languages (Tillar uchun umumiy Yevropa kompetensiya mezoni). 2001.
7. Savinyon, Sandra. Communicative Competence: Theory and Classroom Practice (Kommunikativ kompetensiya: nazariya va amaliyot). 1983.